

особливості: стресостійкість, соціально-психологічна адаптація, самоприйняття, прийняття інших, інтернальність, високий рівень адаптивності, емоційна стійкість, впевненість в собі, високий контроль проявів емоцій і поведінки, широта охоплення сигналів соціуму, легкість в їх розпізнаванні і ієрархізації, непогана орієнтація в очікуваннях соціуму, здатність до конструктивних дій, спрямованих на досягнення мети і подолання невдач, готовність змінюватися і стійкість емоційних переживань.

Ключові слова: професійна адаптація, адаптивність, рівні професійної адаптації.

S. H. Arabadzhy-Sapunkova

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PSYCHOLOGISTS WITH DIFFERENT LEVELS OF PROFESSIONAL ADAPTATION

Due to the analysis done on the individually-psychological differences of psychologists the different levels of professional adaptation are established that answer the certain types of adaptation. The characteristics of psychologists with the low level of professional adaptiveness have the next differences: the low level of stress-stability, the social psychological adaptation, the self-acceptance, the acceptance of others, the external locus of control, the low level of adaptiveness, the high level of norms observance, anxiety, level of suspiciousness, weak orientation in expectations of society, inability of the structural actions, inability to change instability of the emotional experiencing. The characteristics of psychologists with the middle level of professional adaptiveness have the next differences: middle level of stress-stability, social psychological adaptation, self-acceptance, acceptance of others, middle level of adaptiveness, tension, taking the lack of others' ability opinion into account, high self-control, good orientation in expectations of society combined with inability of the structural actions, overcoming failures and unreadiness to change instability of the emotional experiencing. The characteristics of psychologists with the high level of professional adaptiveness have the next differences: high level of stress-stability, social psychological adaptation, self-acceptance, acceptance of others, emotional comfort, expressed internality, aspiring to prevailing, high level of adaptiveness, abstract thinking, emotional stability, developed empathy, sagacity, self-confidence, high control of emotions and behaviour performing, good orientation in expectations of the society, the capacity for the structural actions, overcoming failures, as well as willingness and readiness to change firmness of the emotional experiencing.

Keywords: professional adaptation, adaptiveness, levels of professional adaptation.

Подано до редакції 29.07.14

УДК: 159.9+179.9

О. Г. Бабчук

СПЕЦИФІКА ФАКТОРНОЇ СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ ТОЛЕРАНТНИХ ТА ІНТОЛЕРАНТНИХ ОСІБ

У статті розглянуто факторну структуру особистості (за Р. Кеттеллом) осіб із різними проявами толерантності. Емпіричне дослідження факторної структури особистості у осіб із різним рівнем толерантності показало, що вираженість цієї багатокомпонентної властивості обумовлює цілісну картину рис особистості, оскільки різні її компоненти тісно пов'язані з особливостями темпераменту і характеру. Складено психологічну характеристику особистості в залежності від якісних особливостей її толерантності.

Ключові слова: толерантність, інтолерантність, факторна структура особистості, якісні показники толерантності.

У ході осмислення й розуміння сучасного суспільства виникає необхідність вивчення поняття «толерантність», що активно вживається у вітчизняній психологічній науці. Реформування українського суспільства протікає на тлі руйнування історично сформованих традиційних цінностей і колишніх соціокультурних основ.

Розкриття сутності феномена толерантності, його осмислення з позицій різних наукових підходів, опис структури толерантності як властивості особистості може бути повним тільки при окресленні психологічного образу толерантної особистості,

оскільки саме з конкретної людини та її ставлення починаються толерантні взаємовідносини.

У силу актуальності проблеми досить широко представлені сучасні дослідження психологічних особливостей толерантної особистості (О. Г. Асмолов, Л. М. Дробіжева, О. Ю. Клепцова, Л. І. Рюмшина, А. Г. Скок, Г. У. Солдатова, Ю. В. Тодорцева, Т. В. Углова та інші).

Але першим, хто синтезував здобутки інших учених і результати власних спостерегань у цьому напрямі й описав характеристики толерантності та упередженості, був Г. Олпорт [4]. Слідом за пред-

ставниками психодинамічного напрямку, які розробляли теорію авторитарності та авторитарної особистості (Т. Адорно, Д. Левинсон, Е. Френзель-Брунсвик та ін.), Г. Олпорт пояснював природу упередженості особистості її структурою. Він розглядав упереджену особистість як результат "спотвореного Его", яке формується під впливом того, що особистість не може впоратись із відчуттям непевності, страху і або придушує їх, або проєктує на інших людей. Ці процеси призводять до розвитку таких якостей, як категоричне мислення (категоричність взагалі), схильність до моралізації, виражена потреба у визначенні, наявність амбівалентності у відносинах до близьких (насамперед до батьків). У протилежність упередженій особистості, тобто такої, яка не здатна на неупереджене прийняття думок, способів життя, поведінки та інших проявів індивідуальності людей, толерантній особистості притаманні відчуття захищеності, безпеки, переконаність у власній спроможності впоратись із загрозою. Вона адекватно оцінює власні переваги та недоліки, розуміє саму себе. Серед її характеристик учений також виокремлював відповідальність, відсутність вираженої потреби у визначенні, стійкість до невизначення, відсутність жорсткої дотриманості порядку, педантичності, несхильність до категоричних суджень, визнання різноманіття світу, несхильність перекладати провину на інших, орієнтацію на власні судження, на особистісну незалежність, а не на зовнішні авторитети [1; 4; 8].

Дослідження характеристик толерантної та інтолерантної свідомості також надають багато матеріалу для окреслення психологічного портрету толерантної особистості. Яскравою ознакою інтолерантної свідомості є егоцентризм, який не дає особистості бачити світ поза власними інтересами й переконаннями. Отже, толерантність може мати місце тільки за відсутності егоцентричних настанов, за здатності прийняття інших точок зору та змінювання власних поглядів.

Інформацію щодо зв'язку толерантності з іншими психологічними властивостями дають описи інтолерантної особистості. У численних роботах зазначається, що інтолерантним людям притаманні авторитаризм, бажання сильної влади і, водночас, схильність до підпорядкування влади [1; 3; 8,], прагнення до домінантності, уявлення про власну виключність, схильність приписувати відповідальність оточенню, висока тривожність, потреба в порядку. Мислення таких людей характеризується ригідністю. Ригідність взагалі може бути особистісною характеристикою інтолерантної людини, що, у свою чергу, пов'язана з консерватизмом, а також авторитаризмом, конформізмом, догматизмом, етноцентризмом тощо [1; 4].

Г. У. Солдатова, Л. О. Шайгерова та ін., розглядаючи толерантність як соціально-психологічну стійкість, акцентують на ряді настанов і цінностей

особистості, що відповідають толерантному ставленню. Це, насамперед, наявність альтруїстичних настанов, певний ступінь близькості між різними групами людей, відсутність етноцентризму, авторитаризму, антисемітизму тощо. На рівні переконань толерантність супроводжується відсутністю схильності до забобонів у будь-якій сфері [5].

Ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз показав, що багато інформації про психологічні явища, які належать до проявів толерантності та якості, що тісно пов'язані з нею, міститься у факторах особистості, виділених Р. Кеттеллом. До релевантних толерантності факторів належать А (афектотимія – сизотимія), С (сила "Я" – слабкість "Я"), Е (домінантність – покірність), G (сила "Зверх – Я" – слабкість "Зверх – Я"), Н (сміливість – боязкість), L (підозрілість – довірливість), О (схильність до почуття провини – самовпевненість).

На цьому етапі дослідження ми вирішуємо завдання вивчення факторної структури особистості в осіб із різними проявами толерантності. Це дає можливість скласти психологічну характеристику особистості в залежності від якісних особливостей її толерантності.

У дослідженні брали участь 204 особи – студенти різних факультетів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, а також слухачі, які отримують післядипломну освіту за спеціальністю «Психологія» на базі цього університету. Психодіагностичний комплекс склали: "Тест-опитувальник якісних показників толерантності" (О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук) [7] та "16-факторний особистісний опитувальник" (Р. Кеттелл) [6].

Отже, проведений нами кореляційний аналіз дав підстави для якісного аналізу факторної структури особистості у осіб із ЗПТ⁺ (загальний показник толерантності) та ЗПТ⁻ (загальний показник інтолерантності).

На рис. 1 зображені профілі факторів особистості у толерантних та інтолерантних осіб. На осі абсцис позначені фактори, на осі ординат – ступінь їх вираженості в стенах. Середня лінія ряду проходить через точку 5,5 стенив.

Для складання психологічної характеристики толерантних осіб визначимо шляхом ранжування фактори, що найбільш яскраво відрізняються від середніх значень (див. табл. 1).

Спочатку опишемо психологічний портрет толерантної особистості (ЗПТ⁺).

Отже, особи з високим рівнем толерантності відрізняються емоційною стабільністю (Q_{II}^-). Зміст цього вторинного фактору складають такі характеристики, як-от: сила «Я», соціальна сміливість, довірливість, спокій, самовпевненість, високий самоконтроль, вольові якості, низька еґо-напруженість, нефрустрованість.

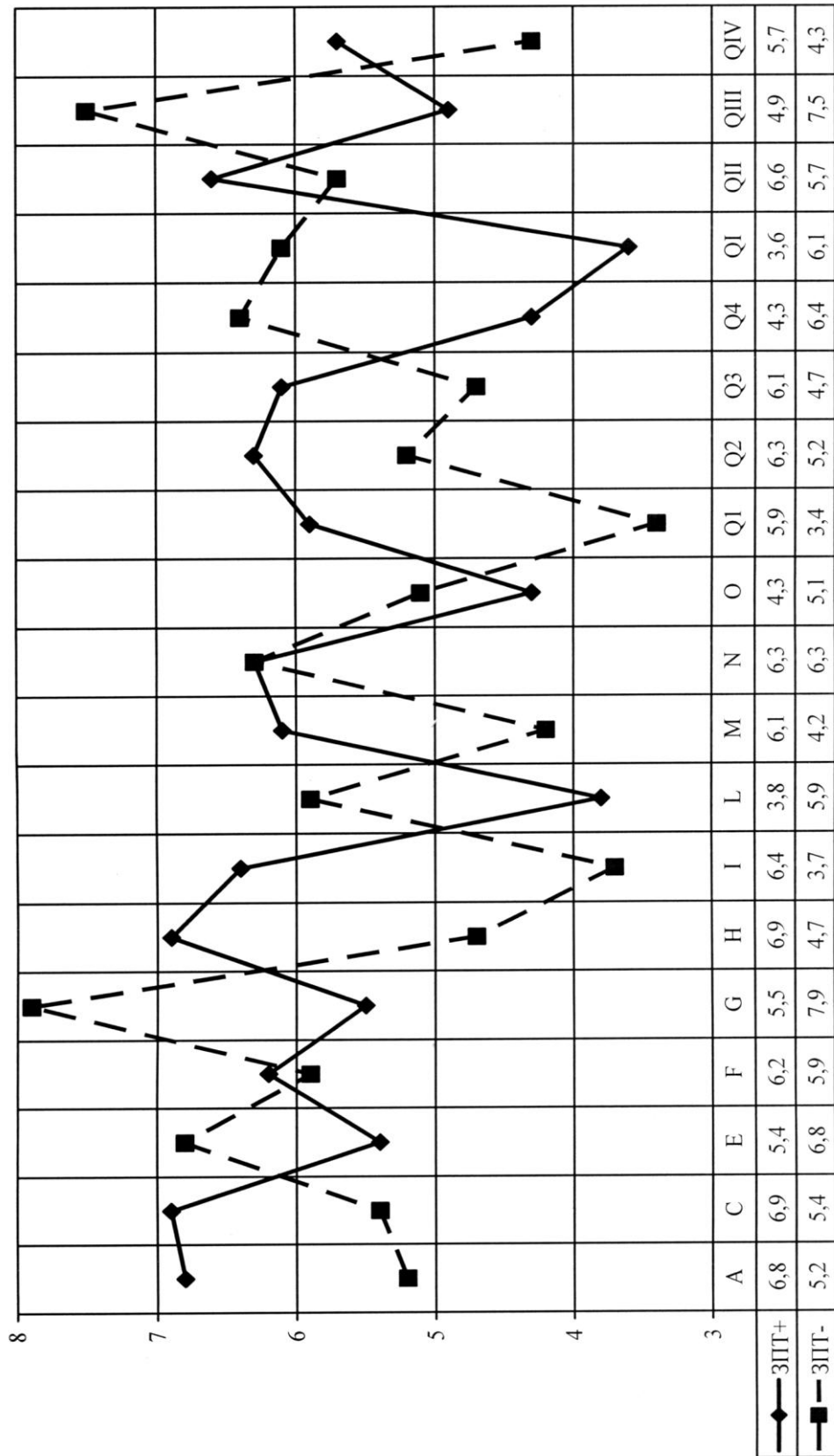

Рис. 1. Факторна структура особистості у осіб із ЗПТ⁺, ЗПТ⁻

Ранжування факторів особистості за Кеттеллом у групах із високим та низьким рівнем толерантності (ЗПТ⁺ і ЗПТ⁻)

Ранг	Типи толерантності	
	ЗПТ ⁺ толерантні особи	ЗПТ ⁻ інтолерантні особи
1	Q _{II} ⁻ емоційна стабільність	G ⁺ сила "Зверх – Я"
2	L ⁻ довірливість	Q _I ⁻ консерватизм
3	C ⁺ сила «Я» H ⁺ сміливість	Q _{III} ⁺ кортикальна живість
4	A ⁺ афектотимія	I ⁻ низька чутливість

Невисокі значення фактору L⁻ свідчать про довірливість цих осіб, про властиву їм внутрішню розслабленість, щирість, вільність від залежності, про легке ставлення до труднощів, здатність до розуміння, прощення, притаманну їм терпимість і доброзичливість по відношенню до оточуючих людей.

Такі особи здатні встановлювати гармонійні стосунки з людьми і можуть злагоджено працювати в колективі. Негативними сторонами можуть бути почуття власної незначущості, зайва поступливість, відсутність будь-яких проявів підозрливості, вразливості тощо.

Вираженість сили "Я" (C⁺) і сміливості (H⁺) дозволяє характеризувати толерантних осіб як емоційно стійких і соціально активних. Вони можуть бути витриманими, часто спокійні (можуть бути флегматичними), їм властивий реалістичний погляд на речі, здатність управляти ситуацією і справлятися з труднощами (шляхом запобігання або уникнення). Соціальна сміливість виражається у товарищескості, активності, явному інтересі до осіб протилежної статі. Вони можуть бути авантюристичними, схильними до ризикових вчинків і поведінки.

Одним із яскравих проявів соціальної сміливості є чуйність, добродушність, схильність до вільного самовиразу в поведінці. Цікаво, що соціально сміливі, як правило, не розуміють небезпеки. Поява цієї ознаки в характеристиці толерантної особистості підтверджує її властивість відчувати себе захищеною, неохочість оборонятися від людей і груп. Однак, ці якості поєднуються з безтурботністю, з ігноруванням небезпеки, що інколи може нашкодити особистості.

Наступною властивою для толерантних осіб якістю є відсутність схильності до почуття провини, що поєднується із такими якостями, як впевненість у собі (або самовпевненість), спокій, благодушність, веселість, життєрадісність, безпечність, відсутність боязкості, енергійність. Особистості із такими якостями не схильні до фрустрації, що, з одного боку, може супроводжуватися такими негативними явищами як низька мотивація, зайва задоволеність, із іншого – знов-таки спокій, розслабленість, незворушність. Можна зробити припущення, що такі особи будуть менш схильними до стресу, пов'язаному з соціальними контактами.

Вираженість вторинного фактору Q_{II}⁻ свідчить про

схильність толерантних осіб до переживань позитивного характеру по відношенню до себе і у сфері соціальної взаємодії, про їх здатність контролювати власні емоції, поведінку, тобто про достатній рівень емоційної зрілості. Як правило, низькі показники за фактором тривожності свідчать про психічне здоров'я (за умови, якщо їх значення є не дуже низькими).

З первинних факторів найбільш вираженим у структурі особистості з високим рівнем толерантності є A⁺ (афектотимія). Основні характеристики цього фактору повністю відповідають психологічній сутності толерантного ставлення, а отже й особливостям толерантної особистості. Мова йде про сердечність, товарищескість, доброту, відкритість, природність, готовність до співдружності, до приєднання, уважність по відношенню до інших людей, здатність до довіри, про яку вже зазначалося, легкість в адаптивних діях.

Помірна вираженість вторинного фактора екстраверсії у факторній структурі їх особистості свідчить про наявність у них вищеописаних якостей душевної теплоти (A⁺), сміливості (H⁺). Це досить цікаво, оскільки толерантні особистості дійсно налаштовані на активну взаємодію з іншими людьми, на співдружність і співпрацю, але самі собою є незалежними, досить самодостатніми натурами, які не визнають авторитаризму в соціальній взаємодії, а підтримують вільні демократичні відносини. Отже, саме така вираженість первинних факторів, які демонструють екстраверсію толерантних осіб, відповідає їх характерним ознакам. Зазначимо, що інтолерантні особи також виявили якості екстраверсії, але їх вираженість менша і поєднання полюсів факторів, що включає екстраверсію, у інтолерантних осіб має іншу специфіку.

Наразі опишемо психологічний портрет інтолерантної особистості.

Особам із ЗПТ⁻ властива вираженість сили "Зверх – Я" (G⁺), що характеризує їх як високо нормативних, моральних, врівноважених, відповідальних. У таких осіб сильний характер, вони гідні довіри, мають почуття обов'язку, дотримуються стандартів і правил (особливо моральної сфери життя). До того ж їм притаманні наполегливість у досягненні мети, точність, ділова спрямованість. Це совісні люди, але вони дуже зарегульовані й не можуть відступати від правил і стандартів, навіть коли це є більш доцільним для них і

оточуючих. Вони часто занадто сконцентровані на певному порядку речей і ні на йоту не відступають від нього. У нашій вибірці толерантні особи виявили середню, помірну вираженість цього фактору. Дуже низькі значення за ним свідчать про наявність у особистості досить багатої кількості негативних явищ. Але високі значення вказують на «ригідність», що є наслідком сильної прихильності порядку, віддавання данини не людям, а, насамперед, принципам.

Ми вважаємо, що отримані дані узгоджуються з фактами про те, що саме інтолерантні люди жорстко дотримуються порядку і не терплять будь-якої невизначеності. Порядок, правила, стандарти – все це захищає їх від неструктурованості, невизначеності, нечіткості життя.

Прихильність до порядку поєднується у інтолерантних осіб із консерватизмом (Q_1). Як відомо, фактор консерватизму в моделі Р. Кеттелла містить такі якості, як стійкість поглядів, терпимість до традиційних труднощів, прийняття тільки того, що пройшло перевірку часом, схильність до моралізації. У складі цього фактору є підозрливість по відношенню до нових людей, нових ідей, що яскраво доповнює портрет інтолерантної особистості. В осіб із низьким рівнем толерантності виражена кортикальна живість.

Додатний полюс вторинного фактору Q_{III}^+ характеризується відчуженістю, відособленістю, низькою чутливістю, можливо, жорстокістю і суворістю (Γ).

Із зазначених первинних факторів найбільше виділяються низька чутливість і практичність. Перше виражається в товстошкірості, розсудливості, реалістичності, як вже зазначалося, може виражатися в жорстокості. Такі особи не схильні до сентиментальності, самовпевнені, відповідальні, можуть бути суворими, цинічними, черствими у відносинах. Вони схильні до практичних дій, логічні, послідовні, постійні. Їх практичність пов'язана з відсутністю віри в ілюзії, що, в свою чергу, поєднується з обмеженістю уяви і фантазії, виражається в приземленості принципів і прагнень, жорсткому дотримуванні загальноприйнятих норм. Вони здатні швидко вирішувати практичні питання, надійні, чесні, сумлінні, мають міцний характер.

Однак, представникам цієї групи властиві неспокій і певна обмеженість. Зайва увага до дрібниць також не суперечить цілісній картині рис інтолерантної особистості, а навпаки, поєднується з їх нездатністю відступати від певного порядку речей, що є ознакою категоричності. Одночасна вираженість усіх зазначених факторів, тобто поєднання їх додатних полюсів, свідчить про незалежність особистості, її критичність, самотність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусев А. І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 – "Загальна психологія, історія психології" / А. І. Гусев. – Одеса, 2009. – 20 с.

Найбільш вираженою є така особливість інтолерантних особистостей, як схильність до домінування, бажання підпорядковувати, але при цьому нездатність бути дійсно незалежною і самодостатньою. Домінантність проявляється у них як прагнення до влади, прихильність авторитаризму в регулюванні соціальних відносин, не поступливість, самовпевненість, агресивність, впертість, норавливість, навіть конфліктність. Звісно, це може демонструватися як незалежність, але при цьому не виключається ворожість, бунтарство, непохитність, наявність потреби у захопленні інших.

Перевірка означених відмінностей на достовірність підтвердила візуальний аналіз та виявила значущі відмінності, які були отримані за такими факторами: Н (сміливість – боязкість), І (чутливість – низька чутливість), Q_1 (радикалізм – консерватизм) на рівні $p \leq 0,01$; за факторами А (афектотімія – сизотімія), С (сила «Я» – слабкість "Я"), М (мрійливість – практичність), Q_3 (високий самоконтроль – низький самоконтроль), Q_{IV} (незалежність – покірність) на рівні $p \leq 0,05$; при більшій вираженості зазначених факторів у профілі ЗПТ⁺. Також були отримані значущі відмінності за факторами G (сила "Зверх – Я" – слабкість "Зверх – Я"), L (підозрливість – довірливість), Q_4 (фрустрованість – нефрустрованість), Q_{II} (тривожність – емоційна стабільність), Q_{III} (кортикальна живість – сензитивність) на рівні $p \leq 0,01$; Е (домінантність – покірність) на рівні $p \leq 0,05$; при більшій вираженості зазначених факторів у профілі ЗПТ⁻.

Як видно, певні зазначені особливості інтолерантних осіб складають негативний емоційний полюс – ворожість, агресивність, конфліктність, що узгоджується з даними інших досліджень про негативні емоційні явища, які лежать в основі інтолерантного ставлення (тріада ворожості, гніву, відрази, презирства Д. В. Зинов'єва [2]).

Висновки:

1. Теоретично встановлено, що толерантність як особистісна характеристика формується під впливом багатьох факторів, тобто залежить від багатьох інших якостей особистості.

2. Емпіричне дослідження факторної структури особистості у осіб із різним рівнем толерантності показало, що вираженість цієї багатокомпонентної властивості обумовлює цілісну картину рис особистості. До того ж отримані дані узгоджуються з даними інших досліджень, присвячених питанню особливостей толерантної та інтолерантної особистості, однак суттєво доповнюють їх, оскільки відображають інформацію саме про індивідуальні прояви толерантності.

гія, історія психології" / А. І. Гусев. – Одеса, 2009. – 20 с.

2. Зинов'єв Д. В. Повышение педагогического мастерства будущего педагога на основе формирования

социокультурной толерантности: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Дмитрий Викторович Зиновьев. – Красноярск, 2000. – 148 с.

3. На пути к толерантному сознанию / [отв. ред. А. Г. Асмолов]. – М.: Смысл, 2000. – 255 с.

4. Оллпорт Г. Становление личности: избранные труды / Гордон Оллпорт – М.: Смысл, 2001. – 462 с. (Пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева, под общ. ред. Д. А. Леонтьева).

5. Психодиагностика толерантности личности: практ. пособие / [под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой]; авт.-сост.: Г.У. Солдатова и др. – М.: Смысл, 2008. – 172 с.

REFERENCES

1. Gusev, A. I. (2009). Tolerantnist do nevyznachenosti yak chynnyk rozvytku identychnosti osobystosti [Tolerance to uncertainty as a factor of identity cards]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odessa [in Ukrainian].

2. Zinoviev, D. V. (2000). Povysheniye pedagogicheskogo masterstva budushchego pedagoga na osnove formirovaniya sotsiokulturnoy tolerantnosti [Improving pedagogical mastery of a future teacher on the basis of formation socio-cultural tolerance]. *Candidate's thesis*. Krasnoyarsk [in Russian].

3. Asmolov, A. H. (Ed.) (2000). *Na puti k tolerantomu soznanyu [On the path for the tolerant consciousness]*. Moscow: Smysl [in Russian].

4. Ollport, G. (2001). *Stanovleniye lichnosti: izbrannyye trudy [The formation of personality: selected works]*. Moscow: Smysl [in Russian].

5. *Psikhodiagnostika tolerantnosti lichnosti: prakt. posobiye [Psychodiagnosics of personality's tolerance]* (2008). Soldatova, G.U., Shaygerova, L.A., (Ed.). Moscow: Smysl [in Russian].

Е. Г. Бабчук

СПЕЦИФИКА ФАКТОРНОЙ СТРУКТУРЫ ЛИЧНОСТИ ТОЛЕРАНТНЫХ И ИНТОЛЕРАНТНЫХ ЛИЦ

В данной статье рассмотрена факторная структура личности (по Р. Кеттеллу) лиц с разной толерантностью. Эмпирическое исследование факторной структуры личности у лиц с разным уровнем толерантности показало, что выраженность этого многокомпонентного свойства обуславливает целостную картину черт личности, поскольку различные его компоненты тесно связаны с особенностями темперамента и характера. Составлена психологическая характеристика личности в зависимости от качественных особенностей ее толерантности.

Ключевые слова: толерантность, интолерантность, факторная структура личности, качественные показатели толерантности.

О. Н. Бабчук

SPECIFICITY OF PERSONALITY FACTOR STRUCTURE OF TOLERANT AND INTOLERANT INDIVIDUALS

Extensive theoretical and methodological analysis showed that a lot of information about the psychological effects belonging to the manifestations of tolerance and quality is closely related, it is contained in the factors of personality allocated by R. Cattell. In our research we consider the factor structure of personality of patients with various manifestations of tolerance. The study involved 204 people – students of different faculties and post-graduate students of the specialty "Psychology" of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky. We used the following psychodiagnostic complex: "Questionnaire of tolerance quality indicators" (by O. P. Sannikova, O. G. Babchuk) and "The Sixteen Personality Factor Questionnaire" (by R. Cattell). Being carried out by us previously, correlation analysis provided the basis for a qualitative analysis of the factor structure of personality in people with a common indicator of tolerance and intolerance with the general index. It should be noted that the presence of certain personality

6. Рукавишников А. А. Факторный личностный опросник Р. Кэттелла. Руководство по использованию / А. А. Рукавишников, М. В. Соколова. – СПб., 1995. – 89 с.

7. Саннікова О. П. Досвід діагностики толерантності: результати апробації оригінальної методики / О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: збірник наукових праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – Т. 2. – С. 68–73.

8. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сб. науч.-мет. ст., – 2-е изд., стереотип. – М.: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж: Изд-во НПО "МОДЭК", 2003. – 368 с.

6. Rukavishnykov, A. A. & Sokolova, M.V. (1995). *Faktornyy lichnostnyy oprosnik R. Kettella. Rukovodstvo po ispolzovaniyu [Personality Factor questionnaire by R. Cattell: manual]*. Saint Petersburg [in Russian].

7. Sannikova, O. P., Babchuk, O. H. (2011). Dosvid diagnostyky tolerantnosti: rezultaty aprobatsii orihinalnoi metodyky [Experience of tolerance diagnostics: approbation results of original methodology]. *Aktualni problemy sotsiologhii, psikhologhii, pedahohiky: zb. nauk. pr. Kyivskoho natsionalnoho universitetu imeni Tarasa Shevchenka – Actual problems of Sociology, Psychology, Pedagogy: Collection of scientific works of Kyiv National Taras Shevchenko University*, 2, 68-73 [in Ukrainian].

8. *Tolerantnoye soznaniye i formirovaniye tolerantnykh otnosheniy (teoriya i praktika): sb. nauchn.–metod. st. [Tolerance and the formation of tolerant relations (theory and practice)]* (2003). Moscow: Izd-vo Moskovskogo psikhologo-sotsialnogo instituta; Voronezh, Izd-vo NPO "MODEK" [in Russian].

traits that are "responsible" for the manifestation of tolerance, such as good-nature, focus on others, tolerance to others, the ability for empathy, sociability, trust, openness, self-confidence, may be associated with the presence of such properties as vulnerability, emotional dependence on others and expectation of support and attention from other people, excessive sensitivity, passion. The carried out research shows that the most expressed qualities of intolerant individuals are proneness to dominance, desire to overmaster, but with that they are not able to be independent and self-sufficient. Some of these qualities create negative emotional traits: unfriendliness, aggressiveness, proneness to conflicts. The empirical study of factor structure of personality in patients with different levels of tolerance showed that the expression of this multicomponent property provides an integral image of personality traits.

Keywords: tolerance, intolerance, factor structure of personality, quality indicators tolerance.

Подано до редакції 05.08.14
